

**SAUDIYA ARABISTONI-ERON GEOSIYOSIY QARAMA-
QARSHILIGINING ASOSIY OMILLARI VA DINAMIKASI.**

Sharipova Dildora Anvar qizi.

Annotatsiya. Saudiya Arabistoni Eronning mintaqada gegemonligi kuchayishining oldini olishga har qanday yo‘l bilan tayyor, ammo na Ar-Riyod, na Tehron ochiq qurolli mojaroga olib kelmaydi. Saudiya Arabistoni iqtisodiy resurslardan foydalangan holda Yaqin Sharqdagi yetakchi davlatlarga o‘z ta’sirini kuchaytirishga harakat qilmoqda. Mintaqadagi o‘z pozitsiyalarini mustahkamlashdan tashqari, Eron homiyligida “shia kamari” yaratilishining oldini olishga harakat qilmoqda quyida shular haqida fikrlar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar. Eron-Saudiya, “yumshoq kuch”, Eron do‘stlik shartnomasi, diplomatik munosabatlar, ziddiyat.

Eron-Saudiya munosabatlaridagi hozirgi qarama-qarshiliklarni tahlil qilish ushbu tendensiyalarning sabablarini hisobga olmasdan turib, to‘liq bo‘lishi mumkin emas. Saudiya-Eron diplomatik munosabatlari 1929-yilda Saudiya-Eron do‘stlik shartnomasi imzolanganidan so‘ng o‘rnatilgan. Diplomatik aloqalar 1988-1991-yillarda va 2016-yilda uzilgan.

Buyuk Britaniyaning Yaqin Sharqdagi yetakchiligi davrida (1920-1950-yillar) Saudiya Arabistoni, Iroq va Eron Britaniyaning "uch karra cheklov" strategiyasining muhim "ustunlari" bo‘lib, London ushbu davlatlar o‘rtasidagi kuchlar muvozanatini saqlashga intildi. bir vaqtning o‘zida ularning kuchayishini oldini oladi . Keyinchalik, Iroq Bag‘dod paktidan chiqqanidan keyin (1959) va Erondagi Islom inqilobidan oldin (1979), AQSh ham "ustun" strategiyasiga amal qildi . O‘sha paytda Saudiya Arabistoni va Eron o‘rtasidagi munosabatlar ittifoqchilik darajasida emas edi, lekin hozirgidek keskin emas edi.

1960-yillarda Shoh Rizo Pahlaviy qirol Faysalning islom birdamligini mustahkamlashga qaratilgan faoliyatini qo‘llab-quvvatladi va ko‘p tomonlama

nodavlat islom tashkilotlari – Butunjahon islom kongressi tashkiloti, Butunjahon musulmonlar ligasi, Islom konferensiyasi tashkiloti tashkil etilishiga ko‘maklashdi. Hozirda bu institutlar Saudiya Arabistoni tomonidan dunyoning o‘nlab mamlakatlarida, jumladan, Eron bilan raqobatda o‘zining “yumshoq kuch”ini ekstrapolyatsiya qilish uchun qo‘llaniladigan asosiy mexanizmlardan biridir.

1968-yilda mamlakatlar o‘rtasida dengiz chegarasini belgilash to‘g‘risida shartnoma imzolandi, bu ikki tomonlama munosabatlarning sezilarli yaxshilanishiga olib keldi. 1968–1979-yillar o‘sha paytda ba’zi qarama-qarshiliklar (SAQ Eron Qurolli Kuchlarini modernizatsiya qilishdan qo‘rqish; Fors ko‘rfazidagi Katta va Kichik Tomb, Abu Muso orollari maqomiga turlicha yondashuvlar; OPEKning narx siyosati bo‘yicha kelishmovchiliklar) mavjud bo‘lishiga qaramay Saudiya-Eron o‘zaro hamkorligi tarixidagi eng xotirjam davr edi.

Eronda 1979-yilgi inqilob Yaqin va O‘rta Sharqda kuchlar muvozanatining o‘zgarishiga olib keldi. 1979-yildagi voqealar Saudiya-Eron munosabatlariga hozirgacha ta’sir ko‘rsatgan asosiy omil bo‘ldi, desak xato bo‘lmaydi¹.

Qo‘shma Shtatlar Erondagi o‘z pozitsiyalarini yo‘qotib, bu mamlakatga nisbatan cheklov strategiyasiga o‘tdi. Saudiya Arabistoni Amerikaning Yaqin Sharqdagi asosiy ittifoqchilaridan biri va musulmon dunyosining yetakchilaridan biri bo‘lib, bu strategiyada muhim rol o‘ynadi.

Saudiyaliklar uchun Islom inqilobi milliy xavfsizlikka tahdid edi. Oyatulloh Humayniy boshchiligidagi Eron ma’naviyat peshvolari Saudiya rejimini ochiqdan-ochiq tanqid qilib, musulmonlarni boshqa davlatlarda, jumladan, SAQda ham inqiloblar qilishga chaqirdilar. Erondan kelib chiqadigan inqilobiy tahdidni to‘xtatish uchun Saudiya Arabistoni va Fors ko‘rfazining boshqa monarxiyalari 1980-1988-yillardagi Eron-Iroq urushi paytida Saddam Husayn rejimini qo‘llab-quvvatladilar, bu urush davomida milliondan ortiq odam halok bo‘ldi. Urush yillarida Ar-Riyod tomonidan Bag‘dodga ko‘rsatilgan moliyaviy yordamning

¹ Sajedi, A. (1993). Iran's Relations with Saudi Arabia. *India Quarterly*, 49(1-2), 75-96.

umumiy miqdori 27,2 milliard dollarni tashkil etgan . Bundan tashqari, ayrim tadqiqotchilarning ma'lumotlariga ko'ra, 1985-1986-yillarda Saudiya Arabistoni boshchiligidagi arab monarxiyalari jahon bozorida neft narxining pasayishini uyushtirdilar. Moskvada bu qadam Afg'onistondagi urush munosabati bilan SSSRga qarshi qaratilgan deb qabul qilindi. Biroq xorijiy adabiyotlarda neft narxining pasayishi Eron daromadini kamaytirishga qaratilgan degan qarash mavjud.

1988-yilda Eron-Iroq urushi tugaganidan va 1989-yilda Oyatulloh Humayniy vafotidan so'ng SAQ va EIR o'rtasidagi munosabatlar biroz yaxshilandi. Eron xalqaro izolyatsiyani yengib o'tishga va shu maqsadda arab davlatlari bilan munosabatlardagi qarama-qarshilik darajasini pasaytirishga harakat qildi. 1990 yilda u Iroqning Quwaytni bosib olishini qoraladi. Bu Ar-Riyod va Tehron o'rtasidagi aloqalar darajasining oshishiga va 1991 yilda diplomatik munosabatlarning tiklanishiga olib keldi .

O'sha paytda qiziqarli diplomatik tashabbuslar ishlab chiqildi: Eron tashqi ishlar vaziri Ali Akbar Viloyati Saudiya qiroli Fahd bilan uchrashuvda Eron va Fors ko'rfazi arab davlatlari hamkorlik kengashi (FKADHK) o'rtasida harbiy ittifoq tuzishni taklif qildi - bu tuzilmasi mintaqaviy xavfsizlik uchun javobgar bo'ladi. Biroq bu taklif oxir-oqibat amalga oshirilmadi.

1997-yilda Eronda Islom hamkorlik tashkilotining sammiti bo'lib o'tdi. KSAdan unga keyinchalik qirol bo'lgan valiahd shahzoda Abdulla va tashqi ishlar vaziri Saud Al-Faysal tashrif buyurishdi. 1998- va 1999-yillarda Eron prezidenti Muhammad Xotami Saudiya Arabistoniga tashrif buyurdi - ilgari oliy darajadagi tashriflar faqat 1979-yilgacha amalga oshirilgan. Tomonlar muzokaralar olib borishga intilayotgan asosiy masalalar Fors ko'rfazida xavfsizlik, neft bozoridagi muvofiqlashtirilgan harakatlar, Iroqdagi vaziyat, mintaqaviy muammolarga umumiy yondashuvni ishlab chiqish va boshqa masalalar edi.

1998-yilda Saudiya Arabistoni va Eron o'rtasida savdo-iqtisodiy, madaniyat, fan va texnologiya sohalarida hamkorlik to'g'risida bitim imzolangan. 2001-yilda

esa Saudiya-Eron xavfsizlik shartnomasi imzolandi . Shu tariqa, Ali Akbar Hoshimi Rafsanjoni (1989–1997) va Muhammad Xotamiy (1997–2005) prezidentliklari davrida Saudiya Arabistoni va Eron oʻrtasidagi munosabatlar, garchi ular hali ham umuman doʻstona munosabatda boʻlmasa-da, yana yaxshilandi. Aksincha, ular ikki mintaqaviy davlatning keskin qarama-qarshiliklardan qochish istagini aks ettirdi.

2003-yilda AQShning Iroqqa bostirib kirishi va Saddam Husayn rejimining agʻdarilishi mintaqadagi kuchlar muvozanatining sezilarli oʻzgarishiga olib keldi. Maʼlumki, 1991-yilda AQSh koalitsiyasi Iroqda quruqlikdagi operatsiya oʻtkazish imkoniyatiga ega boʻlgan, biroq AQSh prezidenti Jorj Bush va AQSh milliy xavfsizlik boʻyicha maslahatchisi Brent Skoukroft Bagʻdodni qoʻlga kiritmaslikka qaror qilgan. Bir qator fikrlarga koʻra, forslarni kuchaytirmaslik uchun ushbu qarorga kelingan.

2003-yilda Iroqning bosib olinishi, bir tomondan, Eron uchun xavf tugʻdirdi, chunki buning natijasida uning quruqlik chegaralarida kuchli Amerika guruhi paydo boʻldi, ikkinchi tomondan, Tehronga yangi imkoniyatlar yaratdi, chunki Saddam Husayn davrida Iroq Eronning mintaqaviy kuchli raqibi sifatida chiqdi. Iroq aholisining 60% Eron aholisining aksariyati kabi shia islomiga eʼtiqod qiladi. Bu ikki davlat oʻrtasidagi oʻzaro hamkorlikka hissa qoʻshayotgan omillardan biridir. Saddam Husayn hokimiyatdan agʻdarilganidan soʻng Eron mintaqadagi taʼsirini sezilarli darajada oshira oldi.

Saudiya Arabistonida AQShning Iroqdagi urushi jiddiy xavotirlarni keltirib chiqardi. SAQ rasmiylari Iroqqa qarshi zarbalar uchun oʻz hududlarini berishdan bosh tortdi. Bunga AQShning Yaqin Sharqdagi tashqi siyosatining intervensionizm va toʻgʻridan-toʻgʻri harbiy aralashuvga oʻzgarishi va Eron taʼsirining kuchayishi bilan bogʻliq qoʻrquv sabab boʻldi. Saudiya Arabistoni Tashqi ishlar vaziri Saud al-Faysalning mashhur iqtiboslari bor: “Biz Iroq Quvaytdan siqib chiqarilgandan keyin Eron Iroqni bosib olishiga yoʻl qoʻymaslik uchun [Amerika koalitsiyasida] birga kurashdik. Endi biz hech qanday sababsiz butun bir mamlakatni Eronga

topshiryapmiz” . Amerika ishg‘oli ostidagi Iroq SAQ va Eron o‘rtasidagi proksi urush maydoniga aylandi.

Eron prezidenti Mahmud Ahmadinejad kelishidan oldin ham (2005–2013) tadqiqotda ko‘rib chiqilgan mamlakatlar o‘rtasidagi munosabatlar keskin yomonlasha boshladi. Ahmadinejad davrida Yaqin va O‘rta Sharqning turli hududlarida qarama-qarshilik kuchaydi. Livanda davlatlar raqobatchi kuchlarni ochiqdan-ochiq qo‘llab-quvvatladilar. Ahmadinejad Saudiya Arabistonining Falastin-Isroil mojarosidagi passiv pozitsiyasini keskin tanqid qildi.

2009-yilda Yamanda Saudiya Arabistoni husiylar bilan to‘qnashuvda ishtirok etgan, bu guruh kuchayib ketishiga yo‘l qo‘ymaslik uchun, ba’zi ma’lumotlarga ko‘ra , Eron tomonidan qo‘llab-quvvatlangan. O‘z navbatida Tehron Ar-Riyodni Eron-Pokiston chegarasida yashovchi Balushlarni moliyalashda ayblagan. 2011-yildagi “arab bahori” voqealari ikki davlat o‘rtasida yangi mintaqalar – Misr, Suriya, Bahrayndagi manfaatlar to‘qnashuviga olib keldi. Wikileaks ma’lumotlariga ko‘ra, 2008-yilda qirol Abdulla “ilonning boshini kesish” uchun AQShni Eronga hujum qilishga undagan (hatto Saudiya monarxi ehtiyotkor, qasddan siyosat yuritgan siyosatchi hisoblanardi).

Hasan Ruhoniyni Eron prezidentligiga ko‘tarilishi (2013 yildan hozirgi kungacha) Eron tashqi siyosatida konservativ qanot yondashuviga nisbatan qarama-qarshilikning qisqarishini anglatadi. Saylovda g‘alaba qozonganidan keyingi ilk matbuot anjumanida u Saudiya Arabistonini “qo‘shni va birodar” deb ta’rifladi va Saudiya Arabistoni bilan munosabatlarni yaxshilash uning asosiy ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lishiga ishonitirdi. Bundan tashqari, u 1998-yilda Eron-Saudiya kelishuvini imzolagan davlatlardan biri ekanligini aytdi.

Qirol Abdulloh ibn Abdulaziz vafotidan so‘ng KSA rahbariyatidagi o‘zgarish ham ayrim kuzatuvchilarda Saudiya-Eron munosabatlarida pasayish bo‘lishi mumkinligiga umid uyg‘otdi. 2014-2015 yillarda Saudiya Arabistoni tashqi siyosatining shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan odamlar doirasidan Eronga eng

dushman shaxslar - Tashqi ishlar vaziri Saud Al-Faysal, Saudiya razvedkasining uzoq muddatli rahbari shahzoda Turki Al-Faysal va uning vorisi shahzoda Bandar Ben Sulton chiqib ketdi.

Biroq ikki viloyat yetakchilarining yarashuvi amalga oshmadi. Qolaversa, qirol Salmon bin Abdulaziz Ol Saud taxtga o'tirganidan ko'p o'tmay va taxt vorisligining o'zgarishi natijasida Muhammad bin Naif valiahd shahzoda, Muhammad bin Salmon esa valiahd shahzodaning vorisi bo'lganidan so'ng Saudiya Arabistoni Yamanda harbiy kampaniyani boshladi. Shu bilan birga, urushning asosiy maqsadi Arabiston yarim orolining janubida Eron ta'sirining kuchayishiga yo'l qo'ymaslik istagi edi. Shunday qilib, bir qator omillar, jumladan, mintaqadagi turli proksinizolardagi vaziyatning rivojlanishi, AQShning Eron yadro dasturi bo'yicha pozitsiyasi va umuman, Amerikaning Yaqin Sharqdagi siyosatidagi o'zgarishlar, Saudiya Arabistoni rahbariyatining o'zgarishi va hokazo, Saudiya Arabistoni va Eron o'rtasidagi munosabatlar so'nggi yillarda nafaqat yaxshilamadi, balki, aksincha, yanada keskinlashtirdi².

Uzoq vaqt davomida o'zaro munosabatlari "Yaqin Sharq Sovuq urushi" deb atalgan Saudiya Arabistoni va Eron 2016-yilda uzilgan diplomatik aloqalarni tiklashga va 20 yil avval imzolangan iqtisodiy kelishuvlarga qaytishga kelishib oldi. Bu haqda ikki davlat tashqi ishlar vazirliklari va kelishuvda vositachi bo'lgan Xitoy bayonot berdi.

Yaqin Sharqdagi asosiy raqiblar o'zlarining yaqinlashishlarini kutilmaganda e'lon qilishdi. 2023-yil 6-martdan 10-martgacha ikki Yaqin Sharq davlati delegatsiyalari Pekinda, o'tgan yili Iroq va Ummonda muzokaralar o'tkazdi.

Ar-Riyod va Tehron o'z bayonotida Pekinga yaxshi qo'shnichilik munosabatlarini qo'llab-quvvatlagani va muzokaralarning yakuniy bosqichi uchun platforma taqdim etgani uchun minnatdorchilik bildirdi. Har ikki hukumat vakillari

² Ahmadian, H. (2018). Iran and Saudi Arabia in the age of Trump. survival, 60(2), 133-150

Xitoy rahbari Si Szinpinga tinchlik jarayonini boshlab bergan tashabbus uchun shaxsan minnatdorchilik bildirdi.

Eronning IRNA agentligi ma'lumotlariga ko'ra, muzokaralar jarayoni Eron prezidenti Ibrohim Raisining fevral oyida Pekinga tashrifidan so'ng qisqa vaqt ichida faollashgan.

"Uch kuch Saudiya Arabistoni Podshohligi va Eron Islom Respublikasi o'rtasida ikki oydan ko'p bo'lmagan muddatda ular o'rtasida diplomatik munosabatlarni tiklash hamda elchixonalar va vakolatxonalarni qayta ochish to'g'risidagi kelishuvni e'lon qiladi. Bitim ikki oydan ko'p bo'lmagan muddatda o'zaro diplomatik munosabatlarni qayta tiklashga qaratilgan. har ikki davlat suverenitetini hurmat qilish va davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik tamoyiliga amal qiladi", deyiladi bayonotda .

Mamlakatlar, shuningdek, 2001-yilda imzolangan xavfsizlik sohasida hamkorlik to'g'risidagi va 1998-yil maydagi iqtisodiy hamkorlik to'g'risidagi bitimni ham yangilaydi.

So'nggi o'n yilliklarda urush olib borayotgan yirik mintaqaviy kuchlarning yaqinlashgani butun Yaqin Sharqda reaksiyaga sabab bo'ldi. Kelishuv Iroq va Ummon hukumati, Eron homiyligidagi yamanlik hutiy isyonchilar qo'mondonligi va Livandagi "Hizbulloh" shia harakati yetakchisi tomonidan olqishlandi.

Ikki qudratli qo'shni Saudiya Arabistoni va Eron o'nlab yillar davomida mintaqada hukmronlik uchun kurashib keladi. Ularning qarama-qarshiligi diniy qarama-qarshiliklar bilan kuchayadi. Mamlakatlar islomda ikki xil oqimga sodiqdir – Eron asosan shialardan iborat, Saudiya Arabistoni esa sunniy islom yetakchilaridan biri hisoblanadi.

Hududida Islom yuzaga kelgan Saudiya Arabistoni tarixda o'zini islom olamining yetakchisi deb hisoblagan.

Ammo 1979-yilda Eronda islom inqilobi sodir bo'ldi, natijada mintaqada teokratik davlat paydo bo'ldi, uning asosiy maqsadi ushbu modelni boshqa mamlakatlarga eksport qilish edi.

Yaqin Sharqda so'nggi yillarda boshdan kechirgan deyarli har bir qo'zg'olon ikki davlat o'rtasidagi ziddiyatning kuchayishiga olib keldi. Ikki davlatning har biri mintaqaviy mojarolarda, xususan, Yaman va Suriyadagi hamda Bahrayn, Livan va Iroq kabi boshqa mamlakatlardagi siyosiy ta'sir uchun kurashda o'z manfaatlarini ilgari surdi.

Ular o'rtasidagi diplomatik aloqalar 2016-yilda Saudiya Arabistonida shia ruhoniysi Shayx Nimr an-Nimr qatl etilganidan keyin Tehrondagi Saudiya Arabistoni elchixonasiga hujum uyushtirganilganidan so'ng Ar-Riyod tomonidan uzilgan edi.

“Ikki mintaqaviy qudratli davlat kelishuvga kela boshlagach, bu o'yin qoidalarini o'zgartiradi”, dedi AFP axborot agentligiga bergan intervyusida nodavlat notijorat tashkilotining Inqirozlarga qarshi kurash guruhining Yaqin Sharq bo'yicha eksperti Dina Esfandiyari.

Xitoyning moliyaviy va texnik imkoniyatlari Rossiyaga qaraganda ancha yuqori. Biroq yaqin-yaqingacha u Yaqin Sharq jarayonlarida bevosita siyosiy ishtirok etishdan qochib, mintaqadagi iqtisodiy ekspansiya bilan cheklanib kelgan. Endi AQSh va Rossiyaning pozitsiyalari zaiflashdi, shuning uchun XXR paydo bo'lgan bo'shliqlarni to'ldirishi mumkin. Xitoyning Yaqin Sharq davlatlariga harbiy-texnik sohada ham ko'p narsa taklif etayapti va hozirdanoq buni amalga oshira boshladi.

Yaqinda nashr etilgan The Wall Street Journal nashri eronliklar Pekin yadroviy kelishuvni tiklashga yordam berish sharti bilan Xitoyning vositachiligiga rozi bo'lganligi haqidagi maqolasi Moskva xavotirlariga qo'shimcha bo'lishi mumkin. Moskva endi o'z manfaati uchun ko'rmaydigan kelishuv hisoblanadi - yuqori martabali rossiyalik diplomatlar jurnalistlarga anonimlik sharti bilan tan olishdi:

Erondan sanksiyalarni olib tashlash va uglevodorodlar eksportini oshirish endi Rossiya uchun foydasiz.

Hozircha Xitoy yadroviy kelishuvni saqlab qolishi dargumon. Biroq, unga bunday iltimos bilan murojaat qilishning o'zi muhimdir. Bu nafaqat Yaqin Sharq mintaqasi uchun ahamiyatli bo'lgan muammolarni hal qilishda muqobil kuchga jiddiy talab borligini ko'rsatadi. Bunday yondashuv hech bo'lmaganda Vashingtonni ham, Moskvani ham ogohlantirishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mustafa Oztop, "The Boomerang Effect of Mohammad Bin Salman in Saudi Arabian Foreign Policy," Turkish Journal of Middle Eastern Studies 6, no.1 (April, 2019). 121 p.
2. Muhammadsidiqov M.M. Sharq mamlakatlari xalqaro munosabatlari. Darslik. – Toshkent: "Qaqnus media", 2022. – 244 b.
3. Neil Partrick. Conclusion. In Saudi Arabian foreign policy: Conflict and Cooperation, ed. by Neil Partrick, (London: I.B. Tauris, 2016). 309 p.
4. Коллектив авторов. «Саудовская Аравия: эволюция режима и пределы возможного в политическом развитии» // Институт изучения Израиля и Ближнего Востока. / Под редакцией Филоник А.О. – М., 2003. 76 с.
5. Косач Г.Г., Мелкумян Е.С. «Внешняя политика Саудовской Аравии: Приоритеты, направления, процесс принятия решения» // Институт изучения Израиля и Ближнего Востока. – М., 2003. 23 с.